

Gordana Galić Kakkonen
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

UDK 821.163.42.09-97
821.124.09.-97
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 16.05.2007.

KONCEPT PROSTORA I VREMENA U SREDNJOVJEKOVNIM VIZIJAMA NA PRIMJERU *TUNDALOVE VIZIJE*¹

Sažetak

U tekstovima vizija prikazuje se drugi svijet unutar kojeg se vrijeme spacijalizira, odnosno, prostorno oblikuje. Prošlost, sadašnjost i budućnost raspoređuju se i dovode u bliski odnos. U srednjovjekovnoj prozi prostor i vrijeme se, ili određuju vrlo precizno, ili su potpuno neodređeni i nevažni. U Tundalovoj viziji nalaze se oba načela. Premda se Tundalova vizija smatra jednim od najdovršenijih djela tog žanra, organizacija prostora onostranog nije vidno napredovala u odnosu na tipičnu zbrku koja je primjetna u ranijim sličnim tekstovima. Ne postoji ideja o cjelovitosti prostora zagrobnog svijeta. Jedino što se čvrsto može odrediti jesu vrijeme i prostor pripovijedanja.

Ključne riječi: *drugi svijet, prostor, srednjovjekovna proza, vizije, vrijeme.*

Svjetonazor srednjovjekovnog čovjeka bio je bitno određen njegovim shvaćanjem drugog svijeta. Kolektivno stanje svijesti epohe obilježene strahom i tjeskobom očituje se, između ostalog, i u odnosu prema zagrobnom životu. Prizori koje je puk gledao u crkvama, poput strašnog posljednjeg suda i uskrsnuća mrtvih, povezivali su se s pričama o putovanjima duše po predjelima onostranog. Rasprostranjene su bile u obliku popularnog književnog žanra nazvanog *vizije*.² Vizije su se prepričavale

1 *Tundalova vizija (Visio Tmugdali)* je prozni tekst što ga je u Regensburgu polovinom 12. stoljeća (1149. godine) na latinskom jeziku napisao irski benediktinski redovnik Marcus. U hrvatskoj književnosti *Tundalova vizija* sačuvana je u tri verzije. Nalazi se u glagoljskom *Petrisovu zborniku* iz 1468. godine (pod naslovom *Govoren'je od dobroga viteza Dundula*) i u dva latinička zbornika: Lucićevu *Vartlu* (pod naslovom *Vidin'ja Tondalova*) te Lulićevu *zborniku* (16.-17. stoljeće). U ovom se radu služi tekstem što ga je priredio Stjepan Ivšić (1948).

2 Viđenje (lat. *visio*), u mističnom iskustvu, zamjedba duhovne stvarnosti na vizualan način; česta mistična nuspojava. Očituje se na osjetnoj, predodžbenoj i intelektualnoj razini. Raspon se viđenja kreće od najsuptilnijih mističkih iskustava do ukazanja (*Opći religijski leksikon*, 2002);

usmenim putem, prepisivale i prevodile na razne europske jezike (Gurevič,1987). Te su se priče, zapravo ih je primjerenije nazvati izvještajima, temeljile na jednakom ili vrlo sličnom uzorku. Osoba bi se nadnaravnom intervencijom, uslijed neke bolesti, nesvijesti ili ponekad u snu, našla u onostranim predjelima, provela tamo određeno vrijeme, često u pratnji vodiča (anđela ili sveca, npr.) upoznala kako je strukturiran i kako funkcionira drugi svijet, a potom se vratila natrag u svoje tijelo (riječ je, uglavnom, o putovanjima duše) te pričala o doživljenom svojoj zajednici. Prema Gureviču (1987), jedan je od važnih preduvjeta za razvoj žanra vizija uopće bio taj što je u srednjovjekovnoj svijesti granica što razdvaja život i smrt bila djelomično izbrisana.

U sustavu određivanja datuma u razdoblju srednjeg vijeka vladala je velika pometnja; prošlost, sadašnjost i budućnost se isprepliću. Vrijeme se poima kao dio božanskog, neprekinutog kontinuuma; ono teče prema naprijed, pravocrtno i u njemu se jedino može živjeti, a nikako ga se ne može posjedovati niti preoblikovati.³ Unutar takvog trajanja ne postoji ponavljanje, odnosno, sve se događa samo jednom. Premda je, očito, pučko tumačenje vremena jednako i za vrijeme *ovdje* i za vrijeme *ondje*, odnosno onakvo kakvim ga poimaju epska poezija, mit ili legenda, gdje „obeshrabrujući i nazadni mit o kolu sreće zauzima izabrano mjesto u duhovnom svijetu srednjeg vijeka“ (Le Goff,1998:225), tj. daleko od interpretacije linearnog protoka vremena (Gurevich,1992) „on ipak nije uspio spriječiti srednjovjekovnu misao da odbija kružiti u krug i da vremenu podari jedno značenje, značenje koje ne podrazumijeva okretanje. Povijest ima svoj početak i svoj kraj, to je temeljna tvrdnja.

„Pored kanonske *Ivanove apokalipse* postojao je u srednjovjekovnoj književnosti i cij li niz apokrifnih apokalipsa i srodnih vizionarskih spisa u kojima su likovi ili pripovjedači izvještavali o stvarnim doživljajima posljednjih stvari. U tim su se vizijama najčešće opisivale zamišljena putovanja paklom, čistilištem i rajem“ (Novak,1996:270); U *Rječniku hrvatskoga jezika* vizija se definira kao: „predmnijevanje, predožba budućih događaja ili kao halucinacija, priviđenje ili kao nadnaravno ukazanje“ (2000:1357), a u Aničevom *Rječniku hrvatskoga jezika* vizija se definira kao: „slika koju stvara mašta bez nužnog uporišta u stvarnom, materijalnom svijetu (u snu, u halucinaciji) ili kao priviđenje, utvara ili kao dalekosežna zamisao o željenom i predvidljivom razvoju događaja ili pothvata“ (2000:1304); „Tematski određena kao proricanje o posljednjim stvarima ili viđenje neba i pakla u obliku vizije, ili puta, literatura vizija na određeni je način najkarakterističniji i reprezentativni književni oblik srednjovjekovlja jer govori i priča o onom što za srednjovjekovni svjetonazor predstavlja pravi i istinski život – život u vječnosti. Motivsko-tematsko određenje učinilo je ovu vrstu najmaštovitijim i najpoetičnijim srednjovjekovnim književnim oblikom“ (Fališevac,1980:38).

3 „Rhineovi pokusi pokazuju da su u odnosu prema duši prostor i vrijeme tako reći 'elastični' i gotovo mogu biti svedeni na točku nestajanja, kao da ovisе o psihičkim uvjetima i ne postoje po sebi, već ih je svjesni um samo 'pretpostavio'. U čovjekovom prvobitnom pogledu na svijet, kakvog nalazimo među primitivnim narodima, prostor i vrijeme imaju vrlo nesiguran položaj. Oni se 'ukotvljuju' kao pojmovi samo u toku duhovnog razvoja, uvelike zahvaljujući uvođenju mjerenja. Sami po sebi prostor i vrijeme sastoje se *ni od čega*. Oni su opredmećeni pojmovi rođeni iz sposobnosti uočavanja razlika, sposobnosti svjesnog uma, i tvore veličine neophodne za opis ponašanja tijela u pokretu. Oni su stoga bitno psihički po porijeklu, što je vjerojatno razlog koji je naveo Kanta da ih smatra *apriornim* kategorijama“ (Jung,1989:25).

Taj početak i taj kraj u isto su vrijeme pozitivno i normativno vrijeme, povijesno i teleološko. Zbog toga svaka kronika srednjovjekovnog Zapada počinje stvaranjem svijeta, s Adamom i ako se, poniznosti radi, završava s vremenom u kojemu kroničar piše, njezin je podrazumijevajući konačni završetak u Posljednjem sudu“ (Le Goff,1998:225).

Srednjovjekovno vrijeme bilo je, prije svega, ruralno vrijeme, drugim riječima dugotrajno vrijeme, vrijeme podređeno ratarskom ciklusu, jer se u srednjem vijeku živjelo od plodova zemlje. Stoga je razumljivo da su se i datumi izmjenjivali sukladno izmjenama godišnjih doba, sezona sjetava i žetava. To su bile ujedno i jedine bitne podjele u životima koji se žive unutar prirodnog vremena (što podrazumijeva godišnja doba ili dan i noć). Srednjovjekovno vrijeme bilo je konzervativno, nepomično i strpljivo, podređeno, prije svega, liturgijskoj godini. Diktirali su ga redovnici i samostani sa svojih zvonika, tada jedinih mjerača vremena (Le Goff,1998).

Teolozi nisu shvaćali vrijeme kao koncept koji uključuje bilježenje događaja koji su se dogodili tijekom ljudske povijesti. Svijet i njegova povijest, prije svega, bivaju podijeljeni na Stari i Novi zavjet, razdvojeni od prošlosti i zadržani za budućnost, neovisno o vremenu, jer se promatraju u odnosu na onu konačnu, Božju intervenciju (Gurevich,1992). U pojedinačnom slučaju, nemogućnost spoznaje vodi li put koji se prostire pred čovjekom spasu ili prokletstvu, zajedno s nemogućnošću da se odredi kada će se konačno dogoditi Kristov drugi dolazak, morala je rezultirati kršćanskom, simboličkom interpretacijom svijeta, kao i podjelom vremena prema kanonskim satima. Slijedeći benediktinsko pravilo, npr., zaključuje se kako je vrijeme bilo provođeno u iščekivanju Boga. Kanonski sati bili su posvećeni molitvi, radu i kontemplaciji, odnosno, duhovnim aktivnostima. Teološki odnos prema prošlosti bio je takav da ju je shvaćao kao projekciju božanskog u svijet ljudskih bića i interpretaciju božanske intervencije kao riječi, događaja i fenomena. Vrijeme je unutar kršćanske kulture bilo prvenstveno i esencijalno eshatološko, tj. slijedilo je ireverzibilnu linearnu progresiju koja bi kulminirala dolaskom Mesije. To je proces koji se kreće od stvaranja preko utjelovljenja, epifanije i Uskrsnuća Kristova do onih posljednjih momenata, drugog dolaska i posljednjeg suda. Premda kršćanstvo, u načelu, govori o iskupljenju na kraju vremena, što se iščitava i u religioznoj ikonografiji, svejedno je vrlo zanimljivo da tekstovi poput vizija ne kazuju ništa o drugom Kristovom dolasku. Jednako tako, njihov je značaj za pitanja posljednjeg suda ograničen. Težište je u takvim tekstovima prvenstveno na individualnoj sudbini duše nakon smrti, na nagradama ili kaznama koje slijede čim čovjek umre. Osim toga, značajan je i didaktički impuls ovih tekstova prema kojem je jedna od njihovih temeljnih zadaća ukazati, odnosno obavijestiti čitateljstvo/slušateljstvo o onome što se zbiva na drugom svijetu, kako on izgleda te kakve sve kazne i muke očekuju one koji se ne pokaju i ne

promijene svoj loš način života, odnosno, kakvo blaženstvo i sreća očekuju one koji su živjeli prema Božjim zapovijedima. Drugim riječima, postojao je veliki jaz između popularne svijesti i službene eshatologije; službena kršćanska doktrina naučava da postoji suđenje dušama na kraju vremena, a u vizionarskoj literaturi nailazimo na koncept suda svakoj duši pojedinačno, nakon smrti (Gurevich, 1992).

Ono što je uočljivo u tekstovima vizija jest to da se vizionari kreću po zagrobnom svijetu ostajući u okvirima zemaljskog vremena, čineći ga na taj način bliskim, i prostorno i vremenski. U izvjesnom smislu vizije govore o budućnosti koja se može preseliti u sadašnjost. Za razliku od linearnog (poimanja) vremena koje je, prema teolozima, prisutno na zemlji i kreće se iz prošlosti preko sadašnjosti u budućnost, u vizijama vrijeme, na određeni način, postoji u istovremenom trajanju sa zemaljskim vremenom, ono je toliko blizu da čak dolazi do njihovog stapanja. Vizije se odvijaju u *izuzetnom* vremenu, kada sadašnjost i budućnost nisu linearno povezane, ali su ujedinjene u nekoj vrsti mitološkoga trajanja. Primjenjujući zemaljsko vrijeme i na drugi svijet, srednjovjekovni čovjek nadograđuje vrijeme vlastitog života (Gurevich, 1992). Budući da je riječ o domeni sakralnog vremena, nema ničeg neobičnog u ovoj postavci; u vječnosti je sve povezano, sve joj pripada i u njoj traje. Vječnost ne poznaje postupnost, ona postoji sva odjednom. Upravo to supostojanje i povezanost vremena u vizijama omogućuje da se zajedno promatraju i doživljavaju prošlost, sadašnjost i budućnost. Iako su teolozi, kako je već istaknuto, razvijali učenje o eshatologiji i ponavljali kako će se posljednji sud dogoditi na kraju vremena, ta je ideja ipak bila dosta teško prihvatljiva običnom čovjeku. Nagrada koja bi nakon toga uslijedila bila mu je previše neodređena i daleka. U isto vrijeme je, razmišljajući o vremenu što se približava njegovoj sadašnjici, a predstavljalo je kraj svijeta, zapadao u panično iščekivanje posljednjeg suda, gdje bi njegova sudbina bila prilično neizvjesna (Gurevič, 1987). Život na zemlji, sadašnjost koju je srednjovjekovni čovjek mogao doživjeti svojim osjetilima, a u odnosu na koju mjeri vrijeme, nije bila neovisna o životu nakon smrti, tako da ona nije sadržavala smisao ukoliko ne bi bila shvaćena kao moment u povijesti ljudskog spasa.

Premda je neobično govoriti o vremenu u prostorima vječnosti, vremenske se odrednice često spominju u tekstovima koji tematiziraju vječnost. Osobito irske vizije rado govore o vremenu u paklu. U njima vrijeme drugačije protječe na zemlji, a drugačije na drugom svijetu. Kako je *Tundalova vizija* dio irske tradicije, ne može se zanemariti irski koncept shvaćanja vremena i prostora. „U jeziku, kao i u percepciji, vrijeme simbolizira granicu u trajanju i najizraženiju razliku od svijeta onkraja, koji je svijet vječnosti. Ljudsko je vrijeme po definiciji konačno, a božansko beskonačno, ili, točnije, ono je negacija vremena, beskonačnost. Prvo je vrijeme, a drugo vječnost. Prema tome, ne postoji mjerilo koje bi im bilo zajedničko. Ta razlika u naravi, što je

razum ne može normalno pojmiti, u Irskoj je obilježena simboličkim prekidom ljudskog vremena svaki put kad ljudi stupaju u *sid* (drugi svijet) ili kad su u vezi s ljudima *sida*. Čini im se da su bili odsutni nekoliko dana ili mjeseci, a zapravo su bili odsutni nekoliko stoljeća: posljedica je toga da se, kada se vrate u Irsku i ponovo stupe nogom na zemlju, odjednom nađu u dobi koju bi imali da su živjeli ovozemaljskim životom, te odmah umiru” (*Rječnik simbola*, 1987:767-768). U irskim vizijama se tako nalaze podaci o tome kako se grešnicima koji trpe muke u paklu, po Božjoj milosti, nedjeljom daje kratak predah od muka koje trpe. Moguće je i da nekoliko sati dnevno duše budu izložene mukama, a ostatak dana ne ili mogu u određenom satu dana dobiti neko osvježenje. U *Tundalovoj viziji* nalazimo upravo takav primjer: anđeo pokazuje Tundalu prostore (koji bi pripadali čistilištu, premda nisu jasno tako nazvani) u kojima on susreće svog nekadašnjeg kralja koji dvadeset i jedan sat u danu uživa sjedeći na zlatnoj stolici u palači sazdanog od zlata i dragog kamenja i gdje mu prilazi gomila ljudi i prinosi darove (to su bili ubogi hodočasnici kojima je kralj za vrijeme života dijelio svoje blago), a onda slijede tri sata u danu koja kralj provodi u ognju do pojasa, a od pojasa u kostrijeti, jer nije bio vjeran svojoj zakonitoj ženi i jer je ubio čovjeka. U takvom stanju on treba ostati do posljednjeg suda, a nakon toga će zaslužiti život vječni (TV⁴:15).

U tekstovima vizija prikazuje se drugi svijet unutar kojeg se život u vremenskom smislu odvija kao i na zemlji; protječe u skladu s danima u tjednu pa je tako nedjelja dan koji ima posebno značenje kao dan odmora.⁵ No, kada govorimo o čestoj pojavi, da posjetitelji onostranih predjela lutaju tim predjelima nekoliko sati ili jedan dan, a da je u stvarnosti njihovog zemaljskog vremena prošlo, primjerice, godinu dana, govorimo zapravo o specijalizaciji vremena, o pojavi da se vrijeme prostorno oblikuje, tj., prošlost, sadašnjost i budućnost se raspoređuju i dovode u bliski odnos, stavljajući se jedno pokraj drugog. Takav svijet ne posjeduje vremensku dubinu, odlika mu je plošnost (Gurevič, 1987; usp. Patch, 1980). Prostor se u vizijama drugog svijeta tretira na poseban način. Pravci kretanja koji se označavaju prema stranama svijeta ili samo lijevo – desno, gore – dolje, imaju simboličko značenje. Sjever tako može predstavljati koncentraciju duševnog očaja, a istok nadu u spas. „U Bibliji, *obazreti se nadesno* (*Psalam* 142,5) znači gledati na stranu zaštitnikovu; to je njegovo mjesto; za Posljednjeg suda to će biti mjesto izabranih, dok će prokleti poći nalijevo; lijevo je smjer pakla, desno raja. Po nekim rabinskim tumačenjima prvi je čovjek (Adam) bio ne samo androgin, nego je štoviše s desne strane bio muškarac, a s lijeve žena. Bog ga je rascijepio na dvije polovice i stvorio ih *jednu muškarcem, a drugu ženom* (ELIT, 361). I kršćansko srednjovjekovlje prihvaća predaju po kojoj je lijeva strana ženska, a

4 U radu se za označavanje teksta (*Tundalova vizija*) rabi kratica TV.

5 U Danteovoj *Božanstvenoj komediji* npr., vrijeme se mjeri prema protjecanju vremena putnika koji je u svojstvu promatrača, a ne 'objektivnog' vremena pakla, čistilišta i raja.

desna muška. Prema drevnim predrasudama, budući da je lijeva strana ženska, ona je noćna i sotonska, dok je desna dnevna i božanska (...) Desna je strana u Grka strana *one ruke koja vitla kopljem (Eshil, Agamemnon, 115)*. Povoljni se predznaci javljaju na desnoj strani, koja simbolizira snagu, spretnost i uspjeh Latinska riječ *sinister* (lijevi) dala je u francuskom *sinistre* (koban) (...)” (*Rječnik simbola*, 1987:115).

Budući da zagrobni prostori u stvarnosti predstavljaju eksteriorizaciju duhovnih prostora srednjovjekovnog čovjeka, njihova struktura preslika je opće misli epohe. Za razliku od Dantea koji raščlanjuje onostrane predjele na tri dijela, ranije vizije dijele to područje na dva dijela, a između njih posreduju različiti prijelazi, putnik obilazi mjesta za koja je potpuno nejasno kako su raspoređena i strukturirana. Jedan gotovo nezaobilazan motiv je motiv prijelaza, a pojavljuje se u obliku mosta kojim prelaze duše iz jednog u drugo područje. Vodič, najčešće u liku anđela, vodi dušu kroz te predjele. Česta su nagla i neobjašnjiva seljenja i razjedinjenost epizoda. Sam zagrobni svijet u vizijama izgleda poprilično malen, jer ga se može čitavog obići za (najviše) nekoliko dana. Zanimljivo je kako se unutar te *iracionalne topografije* mogu u blizini, obično razdvojeni nekim oblikom međuprostora ili prijelaza, poput vode (more, rijeka, potok), planine ili mosta naći pakao i raj za koje se inače, prema tradiciji, smatra kako se nalaze jedan u podzemnim prostorima, a drugi na nebesima (Gurevič, 1987). Upravo se spomenuto može pronaći u *Tundalovoj viziji*, gdje u jednom dijelu anđeo pokazuje Tundalu pakao (TV:11). Pakao se nalazi

(...) u jednu propast, u ke bihu vele tiskna usta da bi mu potom anđeo rekao: ‘Oto si dosle vidio muke, ke trpe grišne duše, i oni ki’ ne čine voļu Božju, a sada hoćeš viditi slavu, ku imaju oni ki čine zapovid Božju’.

Potom se naglo nađu u prostorima pred jednim zidom, području koje nalikuje određenoj verziji čistilišta, gdje je stanje puno bolje nego u paklenskim prostorima. Za taj im je prijelaz trebalo jako malo vremena:

Obrativ se Tondal za anjelom i ne odašadči vele daleko ne bi jim tmina veće ni smrad, da obuja jih velika svitlost, i prija Tondal veliko veselje u sebi, i čudeći se od veselja reče anjelu: ‘O gospodine, kako toliko brzo prominiš moje dreselje u veliko veselje?’

Srednji vijek je dosta kasno upoznao čistilište, stoga do početka 13. stoljeća načelno održava binarnu strukturu drugog svijeta, premda su u praksi prisutna česta odstupanja od takvog uzorka. Drugim riječima, nerijetko se mogu pronaći naznake koje ukazuju na to kako postoji neki oblik čišćenja na drugom svijetu.⁶ Osim toga,

6 Određeni motivi još se od starih civilizacija (Babilon, npr.) javljaju u predodžbama o zagrobnom životu, a imaju dodirne točke ili važnu ulogu u doprinosu stvaranja ideje čistilišta. Prema Le Goffu, tek se tijekom 12. stoljeća javlja imenica purgatorium, makar je već odavno postojala, u spisima i pričama koje su govorile o posjetama drugom svijetu, naznaka da osim raja i pakla mora postojati i neko treće mjesto gdje bi duše nakon smrti provodile određeno vrijeme prije posljednjeg suda uz mogućnost otkupljenja, ali su do 11. stoljeća predstave o drugom svijetu bile vrlo nesredene i pune suprotnosti. Tek tijekom 13. stoljeća u teološkim krugovima ta ideja zadobiva čvrste obrise. II lyonski sabor 1274. godine čini važan

pakao se s velikom razlikom opisivao u djelima mističke orijentacije i u djelima popularne književnosti. U prvima se opisivao kao mjesto gdje je najveća patnja prouzrokovana činjenicom da su duše udaljene od Boga i njegove milosti, dok se u vizionarskoj literaturi pakao opisuje kao mjesto stvarnih i trajnih tjelesnih muka (Balint, 1996). Jedno od pitanja koje je mučilo ljude toga vremena bilo je pitanje o položaju pakla. Neki su držali da se pakao nalazi u utrobi zemlje; zagrobni i zemaljski svijet na taj način bivaju neposredno povezani. Tako je *odlazak na Siciliju* značio zapravo odlazak na drugi svijet, naime, krateri sicilijanskih vulkana, prema vjerovanjima naslijeđenim od antike, vode ravno u pakao, a za stanovnike Sjevera mjesto na kojem se nalaze pakao, čistilište i obećana zemlja jesu daleki otoci. Put do njih je prepun prepreka i izuzetno naporan. Takve su se priče, poput *Plovidbe sv. Brendana opata*, kasnije (tzv. *immrame*,⁷ odnosno putovanja/plovidbe) stapale s eshatološkim vizijama (Gurevič, 1987; usp. Le Goff, 1981).

Svakako, putanju srednjovjekovnog vizionara nije jednostavno pratiti, kao što lokacija pakla i raja nije pouzdana i jasno definirana. Vizionari mogu silaziti i penjati se, ići prema sjeveru gdje su prokleti ili prema jugu gdje su blagoslovljeni, ili zapadno u pakao, istočno u raj, južno u čistilište, itd. Možda bi bilo mudro pretpostaviti kako je prostorna terminologija ovdje primijenjena na neprostorne pojave, odnosno kako se analogijom pomoću prostornih odrednica zapravo iskazuju trpljenje i agonija. Tako put koji vodi sjeverno vodi u pakao, stoga *sjever* nije mjesto ili smjer u zemaljskim kategorijama, već koncentracija duševnog očaja, a onda bi, npr., istok predstavljao koncentraciju nade u spas (Gurevich, 1992).

Jedan od glavnih razloga za nedosljednosti u topografiji drugog svijeta jest taj što se vjerovanje u čistilište kao *izvanzemaljsko* mjesto razvilo relativno kasno u kršćanskoj misli. Irska je Crkva bila osobito spora u napuštanju stare eshatologije. U tom smislu pakao je funkcionirao kao mjesto gdje obitavaju i oni okorjeli grešnici kojima nema spasa, kao i oni koji mogu biti spašeni posredovanjem živih (molitve, mise, dobra djela i sl.). Stoga je u irskim vizijama do 12. stoljeća, kao i u ranijim anglosaksonskim vizijama, pakao podijeljen na gornji i donji dio, što je ideja koja potječe još od sv. Augustina (Zaleski, 1987).

Vrijeme i prostor vjerojatno su najteže odredive komponente srednjovjekovnih vizija. Zavrijemesemožereći dajetobilokojevrijeme, točnije—tojesve vrijeme do posljednjeg suda, a detaljna elaboracija datuma važnih događaja na početku *Tundalove vizije* ima funkciju dodatne potvrde istinitosti ispriповijedanog, kao točna

korak u smjeru definiranja nauka o čistilištu, a nakon tog sabora Crkva se ponovo očituje o temi čistilišta, na Firentinskom saboru i na Tridentskom saboru (Le Goff, 1981; Bižaca, 1983).

7 Immrame pripovijedaju o redovnicima koji veslaju uokolo, među otocima, tražeći obećanu zemlju. Riječ 'immrama' znači upravo 'veslanje uokolo'. U tim se pričama javlja predodžba o redovniku koji živi na pučini, na nekom malom i stjenovitom otoku, što postaje visoko cijenjen oblik asketizma. Taj isti motiv ujedno postaje i topos irske hagiografske tradicije (Rekdal, 1994).

oznaka vremena kad je vitez imao viziju. Vitez Tundal proveo je bez svijesti tri dana, što se može shvatiti i kao *locus communis* (Dürriigl, 1994). Na zemaljskoj razini to je, uvjetno rečeno, jasno postavljeno. Radnja se odvija u Irskoj. Dok se slavio pir, vitez Tundal zamire i u stanju kome ostaje tri dana, a za to vrijeme njegova duša doživljava razne zgode i nezgode na drugom svijetu. Međutim, problem se javlja kad se pokušaju odrediti prostor i vrijeme onostranog. Kronološko povezivanje prisutno je kao važno kompozicijsko načelo vizija. U prostorima onostranog zapravo vlada vječnost pa se i osjećaj za ovozemaljski protok vremena gubi.

Reče nemu anjel: Pojmo, jer je skoro dan. Reče Tondal: Kako skoro jest dan, gospodine, a jure je dovole dan da san s tobom. Odgovori anjel: Ni veće negoli jedna noć (TV:21).

Vizionari uglavnom daju vrlo neprecizne odrednice o prostorima kojima prolaze. Lokusi su međusobno odijeljeni, obično nekim mostom, planinom, ognjenom rijekom. Nadalje, oni obično vrlo emotivno reagiraju na prostore kojima prolaze; javlja se strah, užas, sažaljenje, gađenje ili ushit. Međutim, usprkos irealnosti, fantastici i simboli koji prepoznajemo u takvim opisima, oni se prihvaćaju kao potpuno stvarni i mogući. U pratnji vodiča, vizionar prolazi bez problema kroz različite opasne situacije, jer se sve zbiva po Božjoj milosti i određenju. Stoga se i motivi često vežu isključivo prema volji višeg bića čiji su postupci čovjeku nedokučivi, a ne prema nekom logičkom načelu, odnosno racionalnoj motivaciji. Prema Le Goffu, drugi svijet u *Tundalovoj viziji* pokazuje određene osobitosti: primjerice, pakao se čini jednom cjelinom, premda su prostori onostranih predjela rascjepkani. S druge strane, mjesto čišćenja teži usustavljenju na osnovi tri načela. Prvo je geografsko – naizmjeničnost mjesta suprotnih prema reljefu i temperaturi. Drugo je načelo moralno – riječ je o podjeli prema vrsti grijeha. Prema trećem načelu ljudi se razvrstavaju u četiri kategorije: oni sasvim dobri, koji nakon smrti odmah odlaze u raj, oni koji su potpuno zli i odmah nakon smrti i pojedinačnog suda (već su osuđeni) odlaze u pakao, oni koji nisu sasvim dobri (*boni non valde*) i oni koji nisu sasvim zli (*mali non valde*). Međutim, Tundal se ne izjašnjava potpuno precizno, premda je logično da se ove dvije zadnje grupe grešnika razlikuju od one skupine koja se muči u paklu. Prema Le Goffu, nadalje, Marcus (autor vizije) je očito imao problem s konceptom prostora, jer nije dovoljno dobro razradio i definirao koncept vremena, a oni su neodvojivo povezani. Drugi svijet je u toj viziji podložan eshatološkom vremenu koje se razlikuje od zemaljskog vremena, a pri tom vrijeme drugog svijeta nije jedinstveno (Le Goff, 1981).

Čini se kako je Marcus pisao svoje djelo s ciljem da detaljno izloži i čistilišnu komponentu drugog svijeta, iako i on, poput Adamnana (u *Adamnanovoj viziji*), izbjegava imenovati to područje. Zanimljivo je to što se ni u jednoj ni u drugoj viziji ne spominje,

a treba još jednom naglasiti da se čistilišna komponenta⁸ neosporno nalazi u *Tundalovoj viziji*, učinkovitost misa i molitvi za mrtve, odnosno za spas njihovih duša. Stoga se može ustvrditi kako *Tundalova vizija* stoji na kraju duge razvojne linije te predstavlja, osobito u punini svog čistilišnog učenja, novije eshatološke značajke i poglede koji su više u skladu s onima što ih zastupa Zapadno kršćanstvo, a također ukazuje na kretanja unutar Irske Crkve prema reformi (Seymour, 1930).

Premda je sama struktura vizije neobična i zbunjujuća, u njoj je, bez sumnje, prisutna Augustinova ideja četverodijelne podjele duša nakon smrti, kakva se nalazi u *Adamnanovoj viziji*, ali i u *Drythelmovej viziji*, jer je predstavljala mišljenje reformatora Irske Crkve. Međutim, za razliku od *Drythelmove vizije*, čija je struktura čvrsta i u kojoj je četverodijelna podjela jasno izvedena [posve zli (*mali*) su prokleti zauvijek i nalaze se u paklu, oni ne posve zli (*mali non valde*) moraju se kroz velike patnje očistiti od svojih grijeha, oni ne posve dobri (*boni non valde*) koji nisu počinili teških grijeha, obitavaju na lijepom mjestu nalik raj u zemaljskom, gdje čekaju da ih se primi u raj nebeski, a oni potpuno čisti (*boni*) nalaze se u raj], *Tundalova vizija* je neuredno strukturirana. Marcus, doduše, zadržava četverodijelnu podjelu: iza pakla smješta ono što je u stvari čistilišno stanje, a koje onda sačinjava dodatni dio u njegovoj predodžbi drugog svijeta te naziva njegove stanovnike *mali non valde*, a potom primjenjuje termin *boni non valde* na one u raj (zemaljskom), ali su raspored i izmjena prostora donekle proizvoljni. Osim toga, Tundal se kreće onostranim prostorima skokovito, pripovijedanje obiluje detaljima i na trenutke biva nedosljedno. Premda je *Tundalova vizija* smatrana jednim od najdotjeranijih i najcjelovitijih djela žanra, organizacija prostora onostranog nije puno napredovala u odnosu na tipičnu zbrku koja vlada na ovom području kod ranijih vizija. Ideja cjelovitosti prostranstava zagrobnog svijeta ovdje ne postoji. S anđelom-vodičem Tundal dospijeva na razna mjesta koja nisu međusobno povezana, osim logikom gradacije kazni ili nagrada. Pakao i raj nisu ništa drugo doli skup pojedinih mjesta, a razdvajaju ih neobične i neobjašnjive praznine koje se svladavaju skokovima tijekom pripovijedanja. U *Tundalovoj viziji* težište je stavljeno na važnost prostora i vremena u onostranom, ne samo zato što je Tundal svoju viziju doživio dok je bio u svojevrsnoj komi, nego i zbog same strukture teksta. Prisutna je binarna struktura drugog svijeta koja sadrži samo podjelu na prostore namijenjene onima koji su dobri i na prostore namijenjene onima koji su zli, s primjerenom gradacijom unutar ta dva područja, ovisno o tome koliki je stupanj dobra ili zla određena duša sadržavala, prema svojim djelima

8 Svakako, mjesto za *mali non valde* je 'stvarno' onostrano mjesto. Tu se nalaze duše koje su živjele strogim moralnim životom, ali nisu činile dovoljno dobročinstava siromašnima, što je bila njihova kršćanska dužnost. Nisu bile podvrgnute tami, strašnim mučenjima i sl., već izložene kiši, vjetru, gladi i žedi. Nakon određenog broja godina bit će spašene i prenesene na lijepo mjesto odmora. Mnogi su znanstvenici identificirali mjesto na kojem obitavaju *mali non valde* kao čistilište, makar u samom tekstu nema ništa što bi neosporno ukazivalo na taj koncept.

(Pontfarcy, 1995; usp. Seymour, 1930). U Marcusovoj predodžbi drugog svijeta različita su mjesta povezana ili vječnošću ili prijelaznim vremenom koje će trajati do posljednjeg suda. Stanovnici tih mjesta moraju čekati Božju odluku na posljednjem sudu. Povećanje prostora za boravak onih koji moraju čekati posljednji sud kako bi se usmjerili prema svom konačnom odredištu, čini se, počiva na svijesti o proporcionalnosti između počinjenih grijeha i onog što treba učiniti ili podnijeti kako bi se od njih iskupilo. Kozmički centar, odnosno točka komunikacije, su vrata u zidu. Zid dijeli *mali non valde* koji se nalaze izvan njega i *boni non valde* koji su smješteni s njegove unutrašnje strane.⁹ Svakako, Marcus je pokušao dati kozmičku dimenziju svojoj ideji onostranog u maniri keltske tradicije, prema kojoj su vrijeme i granična područja onostranog bili integralni dio uzorka religijskih i društvenih mišljenja. Irska, koju Marcus spominje na početku teksta, bila je podijeljena na dva dijela, i još k tome na četiri provincije. Irska riječ za provinciju je *coiced*, što znači pet. Prema tradiciji, peta je provincija bila *Meath* (Mide), što znači Sredina. To je bio kozmički centar u kojem su se susretale sve provincije, tako da precizne odrednice uzlaznih ili silaznih kretanja artikuliraju prijelazni prostor i podvlače smisao Tundalovog napredovanja, kao što daju i arhitektonsku kvalitetu strukturi teksta (Pontfarcy, 1995).

U srednjovjekovnoj prozi, prostor i vrijeme se, ili određuju vrlo precizno, kako bi zbivanje djelovalo što istinitije, ili su potpuno neodređeni i nevažni, jer je važan sam događaj, budući da sadrži vječno i onozemaljsko (Fališevac, 1980). U *Tundalovoj viziji*, primjećuju se oba navedena načela. Na razini ovozemaljskog, vrijeme i prostor su vrlo precizni i shvatljivi, odnosno odgovaraju parametrima kojima i sami određujemo prostor i vrijeme. No, vrijeme i prostor onostranog su teže određivi. Osobito je problematična kategorija vremena koje se pokazuje potpuno neodređenim i nejasnim; osim naznake da Tundal ima ovozemaljski doživljaj vremena, što mu anđeo opovrgava. Kad je riječ o kategoriji prostora, slijedi se određena logika, ali opet neshvatljiva, jer se govori o mjestima koja spadaju u domenu fantastičnog. Tundal u pratnji anđela- -vodiča prolazi paklenim predjelima

Dolac strašan i tminan pokriven oblakom od smrti, gora vele visoko u koj bihu velike dubrave i strašne pustoši, drugi dolac vele dubok ki biše meu dvi gore priko koga teciše jedna rika toliko sina da joj se ne mogaše dno vidit, itd. (TV:5,6).

i prostorima slave, gdje borave oni koji vrše Božju volju:

Veliko pole cvitjem urešeno i puno lipa vona, polača velika obla od pura zlata zidana i od dragoga kamenja, itd. (TV:13,15).

Jedino što se čvrsto može odrediti jesu vrijeme i prostor pripovijedanja. Stoga se zaključuje kako su kategorija vremena i kategorija prostora u srednjovjekovnoj

⁹ Takva struktura ukazuje na gotovo mitsku važnost što su je imale kategorije vremena i prostora onostranog u ranoj irskoj literaturi.

prozi u cijelosti podložne alegoričnom i simboličnom smislu što ga sadržava svako srednjovjekovno djelo (Fališevac, 1980).

Literatura

- Anić, V. (2000) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, Novi liber.
- Balint, A. (1996) *The Visions of Georgius of Hungary and Larentius de Tar (14th and 15th century)*; MA Thesis in Medieval Studies, Budapest, Central European University.
- Bižaca, N. (1983) Problem čistilišta u teologiji, *Kateheza*, 3: 27-38.
- Chevalier, J. i Gheerbrant, A. (1987) *Rječnik simbola*, Zagreb, Nakladni zavod MH.
- De Pontfarcy, Y. (1995) The Topography of the Other World and the Influence of Twelfth-Century Irish Visions on Dante, *Dante and the Middle Ages*, 93-115.
- Dürriegl, M. (1994) *Genološke i poetološke odrednice hrvatskoglagoljskih vizija i prenja*, doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet.
- Fališevac, D. (1980) *Hrvatska srednjovjekovna proza: književnopovijesne i poetičke osobine*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo.
- Gurevič, A. (1987) *Problemi narodne kulture u srednjem veku*; Beograd, Grafos (Novi Sad, Budućnost).
- Gurevich, A. (1992) *Historical anthropology of the Middle Ages*, Cambridge, Polity Press.
- Ivšić, S. (1948) 'Tundalovo viđenje' u Lulićevu zborniku, poseban otisak iz 41. knjige *Starina*, Zagreb, JAZU.
- Jung, C. G. (1989) *Tumačenje prirode i psihe*, Zagreb, Globus, Prosvjeta.
- Le Goff, J. (1981) *La Naissance du Purgatoire*, Paris, Gallimard.
- Le Goff, J. (1998) *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, Zagreb, Golden marketing.
- Novak, S. P. (1996) *Povijest hrvatske književnosti; Od početaka do krbavske bitke*. I. knjiga, Zagreb, Antibarbarus.
- Patch, H. R. (1980) *The Other World; According to Descriptions in Medieval Literature*, New York, Octagon Books.
- Rebić, A. (ur.) (2002) *Opći religijski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Rekdal, J. E. (1994) *The Irish Ideal of Pilgrimage as Reflected in the Tradition of Colum Cille (Columba)*, Proceedings of the Third Symposium of Societas

Celtologica Nordica held in Oslo 1-2 November 1991., Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis.

Seymour, St. J. D. (1930) *Irish Visions of the Other World: A Contribution to the Study of Medieval Visions*, London, Society for Promoting Christian Knowledge.

Šonje, J. (ur.) (2000) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga (Zagreb, Grafički zavod Hrvatske).

Zaleski, C. G. (1987) *Otherworld Journeys; Accounts of Near-Death Experience in Medieval and Modern Times*, New York i Oxford, Oxford University Press.

Gordana Galić Kakkonen

THE CONCEPT OF TIME AND SPACE IN MEDIEVAL VISIONS IN TUNDAL'S VISION

Summary

There is a noticeable spatialisation of time present in the visionary texts dealing with the concept of the otherworld. Past, present and future are allocated and closely related. In medieval prose, space and time can be either strictly determined or completely ignored and unimportant. Only the happening itself is important, since it contains the eternal and the otherworldly. We can find both aspects in Tundal's Vision. Despite the fact that Tundal's Vision is thought to be one of the most developed and elaborated visions, it is noticeable how the organisation of the otherworld regions has not progressed in the way found in earlier visions. The idea of the otherworld's integrity does not exist. Only the time and the space of the narrative can be firmly established in the text.

Key words: *medieval prose, otherworld, space, time, visions.*